

Падалка Галина Микитівна,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601

ORCID id 0000-0002-3696-2901

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ВІДКРИТІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ: УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті розкриваються проблеми забезпечення соціально-педагогічної відкритості мистецької освіти на основі досягнення взаємодії особистісної мотивації і професійного цілепокладання студентів у процесі підготовки. Визначено педагогічні умови і методи спонукання студентів до самореалізації шляхом активізації їхньої творчої діяльності, а також за допомогою особливостей впровадження інтеграційних підходів до набуття особистістю індивідуального і суспільно зорієнтованого досвіду у фаховій діяльності.

Ключові слова: мистецька освіта, особистісна мотивація, педагогічні умови, професійні досягнення.

Падалка Г.Н.

Социально-педагогическая открытость профессионального образования в сфере искусства: условия обеспечения

В статье рассматриваются проблемы обеспечения социально-педагогической открытости образования в сфере искусства на основе достижения взаимодействия личностной мотивации и профессиональной целеустремленности студентов в процессе подготовки. Определены педагогические условия и методы стимуляции студентов к самореализации путем активизации их творческой деятельности, а также с помощью особенностей внедрения интеграционных подходов к приобретению личностью индивидуального и общественно ориентированного опыта в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: образование в сфере искусства, личностная мотивация, педагогические условия, профессиональные достижения.

Padalka G.M.

Social and educational openness of professional art education: conditions for ensuring

The article reveals the problem of providing social and educational openness of arts education based on the achievement of personal motivation and interaction targeting students in vocational preparation. It is determined pedagogical conditions and methods of encouraging students to self-realisation through their creativity and implementation of integration approaches to acquiring personal and social-oriented experience in personality's professional activities.

One of the possible ways of "combined", mutual education of personal motivation and professional goal-setting is the method of "professional-problem reflexion". Obtained effective results encourage students to recognize the contradiction between the learning goal and the real, concrete existence. Effective results obtained encouraging students to realize the contradiction between the goal of training and real, concrete existence.

Thus, social and practical openness training of education arises as a pedagogical response to the needs of modern life and means such orientation in professionals' training, in which in which the identification of the processes of personal self-determination of students and the satisfaction of the needs of socio-cultural practice is maximized. The main conditions for the implementation of social and educational openness of education include:

- development of special techniques that engage students in active forms of paid professional activity;
- strengthening the practical aspect of learning, overcoming isolation academic curriculum;
- implementation of learning technologies that could radically free time for students self-study.

Overall, the achievement of a balance between spontaneously-personalized forms of acquiring life experience and scientifically-based areas of educational forecasting can actively contribute

to the realization of the tasks of personal self-determination of future specialists to meet the needs of socio-cultural practices in today's conditions.

Key words: personal motivation, pedagogical conditions, professional achievements, artistic education.

© Падалка Г.М., 2017

Вступ. Соціальні зміни в Україні потребують розробки нової парадигми професійної мистецької освіти. На вибір тематики наукових досліджень і формування їхнього конкретного змісту все більше впливають проблеми сенсу людської діяльності, її форм, особистісні аспекти розвитку та професійного становлення фахівців.

Огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Серед досліджень останніх років, присвячених проблемам модернізації мистецької освіти, суттєвого значення набувають роботи І. Зязюна, О. Комаровської, С. Коновець, О. Олексюк, В. Орлова та ін., в яких розкриваються принципові засади підготовки фахівців мистецького профілю, визначаються орієнтири змістових і методичних пошуків навчання у вищій школі. Водночас проблеми взаємодії особистісних і соціально-професійних чинників становлення фахівців висвітлені в науковій літературі досить побіжно. В цій статті ми спробуємо розглянути проблему модернізації професійної мистецької освіти, а саме: з'ясувати можливість методичного забезпечення взаємозв'язку суб'єктивної структури особистісного самовизначення студентів і усвідомлення ними суспільно значущих та соціально-культурних потреб майбутньої діяльності.

Мета статті — розкрити суб'єктивні засади розвитку особистості в процесі навчання мистецтва з орієнтацією на об'єктивні фактори соціально-культурної практики. Вирішення означеної мети передбачає розгляд таких питань, як:

- кореляція особистісної мотивації та професійного цілепокладання майбутніх фахівців;
- спонукання студентів до самореалізації через активізацію їхньої творчої діяльності;
- запровадження інтеграційного підходу до набуття особистістю індивідуального життєвого і суспільно значущого фахового досвіду.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічною основою вирішення провідної проблематики статті виступають наукові постулати гуманістичної філософії освіти (І. Зязюн, К. Роджерс), психології творчості (С. Меднік, В. Моляко, В. Рибалка), особистісно орієнтованого навчання і виховання (І. Бех, Д. Леонтьєв, А. Петровський).

Результати дослідження та обговорення. Механізм підготовки фахівця базується на взаємодії, взаємоперетворенні процесів мотивації до власного саморозвитку та професійного цілепокладання. За рівнем самосвідомості,

суб'єктивного сприймання і оцінки власних устремлень до самоудосконалення необхідно аналізувати потреби практики, бачити соціальне замовлення. Становлення свободи особистості, міра внутрішньої інтегрованості її власних якостей завжди має опосередковуватись усвідомленням майбутньої практичної діяльності. Ще С.Л. Рубінштейн підкреслював, що стимулом до саморозвитку може стати не якась абстрактне прагнення до самоудосконалення, а залучення особистості до суспільно значущих форм діяльності.

Нині, в умовах ринкової конкуренції, завдання стимулювання студентів до саморозвитку через адекватне сприйняття професійних потреб не викликає сумніву. Ринок — та сила, що спонукає майбутніх фахівців соціокультурної сфери бути завжди в творчому пошуку, професійно та особистісно удосконалюватись. Отже, і викладач нині не може не оперувати такими стимулами, як орієнтація студентів на досягнення конкурентоспроможності, «виживання» в умовах самостійної практичної діяльності. Вільне, незалежне, абстраговане прагнення до саморозвитку має опосередковуватись орієнтирами ділової спрямованості підготовки, усвідомленням корисності набутих фахових знань і умінь.

Одним з можливих шляхів «поєднаного», взаємопроникного виховання особистісної мотивації і фахового цілепокладання виступає метод *професійно-проблемного рефлексування*. «Для чого мені потрібні ці знання?», «Чому я вчусь саме в цьому університеті?», «Які уміння стануть мені в пригоді у самостійній діяльності?» — питання, що мають орієнтувати майбутніх фахівців на самоудосконалення.

Наступний крок — спонукання студентів до усвідомлення протиріччя між метою навчання і реальним, конкретним буттям. «Що мені потрібно для майбутньої практичної діяльності?» і «Що я вмю, якими знаннями та уміннями володію?» — зіткнення цих питань має також визначати орієнтири навчального самоудосконалення студентів. Наведемо конкретний приклад.

У контексті мистецької соціокультурної діяльності особливо актуальним нині є зіставлення виховного потенціалу високого, «елітарного» мистецтва і побутово-розважальних, «масових» художніх жанрів. Проте аналіз існуючої практики переконує, що в переважній більшості навчальних закладів мистецького профілю професійну підготовку студентів зорієнтовано майже виключно на академічні форми,

а прикладні, популярні жанри мистецтва лишаються поза увагою. Розважальна, естрадна, рок-музика не входять до навчальних програм, тобто до орбіти інтересів викладачів мистецьких дисциплін. Внаслідок цього випускники не завжди спроможні задовольнити очікування пересічних представників молоді. Виявляючись здатним до реалізації виховних можливостей лише «елітарного» мистецтва, молодий фахівець лишається сам на сам з проблемами реальної практики. Заакадемізованість мистецької підготовки, відсутність професійно-практичного цілепокладання можуть викликати серйозні труднощі в його соціально-культурній діяльності.

Питання взаємовпливу мотивації до особистісного саморозвитку і професійно-практичного цілепокладання є певним чином пов'язаними з проблемою корисності. Принцип корисності можна вважати однією з основ людської культури і мотиваційної сфери особистості. На його ґрунті з'являється і більш змістовне ставлення людини до світу. Саме корисність пронизує мотиваційну сферу сучасної людини. Проте, застосовуючи фактор професійної корисності в навчально-виховному процесі, потрібно зважати і на його можливі вади, негативні аспекти. На певній стадії корисність стає моментом, який стримує саморозвиток людини. Уявімо собі, що студент сприймає весь світ, культуру, власне духовне життя тільки під кутом зору професійної корисності. Зрозуміло, що такий підхід збіднює процеси самоудосконалення. Багатство людської природи створюється на основі відображення проблем і протиріч всього світу. Людина стає цікавою тоді, коли її хвилюють не лише проблеми власного життя, але й далекі від неї протиріччя і питання. Отже, *навчально-мотиваційну сферу сучасного студентства має складати орієнтація як на привласнення загальнолюдських цінностей культури, так і на розвиток фахово-професійних умінь і навичок.*

Серед останніх виділимо здатність до творчої самореалізації. Для працівника мистецької сфери спроможність до творчості, до виявлення себе через творчі засади діяльності є чи не найважливішим показником професійної успішності.

За нашими даними, опосередкування навчальної діяльності студентів професійно значущими завданнями виступає одним з найефективніших чинників активізації творчості. Орієнтація на майбутню самостійну діяльність у сфері образної професії є детермінуючим фактором творчого ставлення студентів до навчання.

Парадокс творчості полягає в тому, що, з одного боку, створення нового передбачає свободу волі особистості, свободу досягнення поставленої мети і вибору засобів для цього, з іншого — творчість не може бути незалежною

від певних норм, суспільно значущих цінностей, соціального замовлення. Отже, педагогічне спонукування до творчої самореалізації має визначатись як орієнтирами вільного самовиявлення, так і соціально-професійними детермінантами.

У галузі викладання мистецьких дисциплін таким умовам відповідає метод, основу якого становить створення ситуації «*ціннісного напруження*» при виборі студентами естетичних об'єктів. Естетико-психологічні засади ситуації «ціннісного напруження» базуються на зіставленні різних можливостей обрання і реалізації неоднозначних явищ у мистецтві. Залучення майбутніх фахівців до полеміки, до рольової ідентифікації з різними, часом протилежними, поглядами на естетичну сутність тих самих художніх чи соціально-культурних подій, створення педагогічних умов для необхідності вибору певної позиції сприяють виробленню установки на принципову можливість різних підходів до тлумачення мистецтва, подоланню штампа як в естетичних судженнях, так і в естетичній діяльності. Тим самим ситуація «ціннісного напруження» впливає на актуалізацію творчого потенціалу особистості.

Прикладом акцентування творчого начала у викладанні мистецьких дисциплін є залучення студентів до *варіантного тлумачення художніх творів*. Мистецтво інтерпретації можна розглядати як один з різновидів продуктивної творчої діяльності, якщо воно є не механічним відтворенням авторського тексту (нотного запису, сценарію, поетичних рядків тощо), а активним перетворенням суб'єктивного бачення образу в єдності із прагненням до розкриття авторського задуму, об'єктивного змісту естетичного об'єкта. Зіставлення різних інтерпретацій музичного твору, порівняння авторських рольових настанов і т.п. демонструють можливість творчого ставлення до трактування. За варіантного прочитання художнього твору виконавець свідомо чи підсвідомо втягується в ситуацію внутрішнього вибору найяскравішого, найрельєфнішого, естетично значущого.

Дієва умова активізації «ціннісного напруження» — опосередкування навчальних завдань потребами майбутньої соціально-культурної діяльності студентів. Наприклад, якщо перед студентом висувається завдання не просто порівняти інтерпретаторські тлумачення художнього твору, а й обрати найпридатніші для роботи з певними соціальними групами чи віковими категоріями населення, то засоби стимулювання виступають не в умоглядно-абстрактній, а в безпосередній, чуттєвій формі. А це виявляється вирішальним фактором пробудження

особистісного варіанта самовизначення, актуалізації художньо-творчого «Я».

Одним з аспектів творчого самовизначення особистості є інтуїція. Інтуїція педагога, організатора соціокультурної діяльності виявляється в миттєвих педагогічних знахідках, характеризується прийняттям рішення цієї ж хвилини, поза спеціальними розрахунками і міркуваннями. Вирішення творчих завдань за допомогою інтуїції — складний, прихований процес. Невипадково він часто випадає з поля зору дослідників і практиків. Творча інтуїція відрізняється від розгорнутих процесів художньо-образного мислення не лише швидкістю перебігу. Це не просто миттєве прийняття рішення, швидко зроблений розрахунок і вибір. Б.М. Теплов підкреслює, що психологічний механізм інтуїції є іншим. Швидкість досягнення результату на основі інтуїтивного пошуку надає мисленневим процесам інших характеристик, які не завжди можна пояснити з точки зору логіки. Тому розвиток інтуїції у майбутніх фахівців соціокультурної сфери вирізняється специфікою, вимагає створення спеціальних умов, що не завжди відповідають звичним уявленням про педагогічно доцільне і потрібне.

Найважливіша з них — забезпечення пріоритету суб'єктивних факторів у вирішенні педагогічних завдань, свідомі перекося на користь особистого ставлення до очікуваного педагогічного результату. Традиційна рівновага об'єктивного і суб'єктивного руйнується від «так треба робити» в бік «я бачу такий вихід». Суб'єктивно-особисте бачення соціокультурної практики, розкріпачення власного «Я», прийняття власних переваг і міркувань за вихідний момент педагогічного вибору — неодмінна умова пробудження інтуїції. Великого значення в розвитку інтуїції традиційно надають накопиченню і розширенню досвіду в певній діяльності. Наприклад, майбутні фахівці широко залучаються до вивчення і узагальнення передового досвіду в галузі педагогічної діяльності, і це певною мірою впливає на виникнення інтуїтивних знахідок, миттєве прийняття необхідних рішень. Раніше вважалося, що це — найвірніший шлях. Нині є підстави стверджувати, що раціональний аналіз студентами спостережень практики має дещо поступитись емоційним узагальненням і оцінкам. Піклування про розвиток здатності до творчої самоактуалізації через стимулювання інтуїтивних процесів передбачає, зокрема, активізацію емоційного ставлення фахівців-початківців, спонукання їх до відкритого, безпосереднього вияву емоційно-оцінних реакцій. Накопичення досвіду спостереження реальної практики супроводжується фіксацією уваги на побаченому безпосередньо, на тому, що переживається в конкретних почуттях, на тих моментах, які викликають

найбільше емоційне враження, навіть незалежно від того, наскільки вони значущі. Це можуть бути яскраві деталі соціокультурної реальності, яку спостерігають майбутні фахівці, як-от: особливості підкреслення композиційної побудови свята, зовнішні прояви сценічної техніки вучого (міміка, тембр голосу, інтонація) чи деталі педагогічної майстерності вчителя. Питання на кшталт «Що захопило вашу увагу?», «Як би вам хотілось зробити?» випереджають наступні: «Чому це відбувається?», «Чим можна це пояснити?».

Важливим напрямком професійної підготовки є створення умов для інтеграції особистісно-життєвого і професійно значущого досвіду майбутніх фахівців. Проблема професійного досвіду, його ролі і особливостей набуття — чи не найвразливіше місце фахового навчання. Моделювання практично-педагогічних ситуацій у навчальному процесі не вирішує проблеми ефективної підготовки кадрів і не завжди дає бажані результати. Реальні умови і обставини роботи вступають у протиріччя з уявними. І це цілком закономірно, тому що навіть науково вивірена прогностика майбутніх аспектів діяльності випускника не завжди в змозі охопити і врахувати умови, які породжуються спонтанно-особистісними обставинами.

Ефективним засобом вирішення цієї проблеми може стати запровадження соціально відкритого навчання. На відміну від традиційного досвіду «відпрацювання навчальної моделі» і подальшого «перенесення» її в практику після закінчення освітнього закладу, соціальна відкритість передбачає залучення студентів до професійної діяльності, причому не в порядку навчальної практики, а як виконання реальних функцій працівника соціально-культурної сфери. В наших дослідженнях це — керівництво різними формами художньо-просвітницької, освітньо-дозвілевої діяльності, як-от: навчання гри на музичних інструментах, театральні студії, музичні лекторії, хореографічні гуртки, вокально-хорові ансамблі і колективи тощо. Всі різновиди практичної професійної діяльності студентів здійснюються під педагогічним контролем викладача. Це дає змогу зберегти рівень професіоналізму в роботі, не припуститися можливих помилок і прорахунків, пов'язаних з недостатнім досвідом студентів. Реальні обставини і виробничі стосунки створюють нові імпульси для творчого самовизначення студентів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціально-практична відкритість навчання виникає як педагогічна відповідь на потреби сучасного життя і означає таку спрямованість підготовки фахівців, за якої максимально досягаються ідентифікація процесів особистісного самовизначення студентів

і задоволення потреб соціально-культурної практики. Основні умови запровадження соціально-педагогічної відкритості навчання передбачають:

— розробку спеціальних методик для залучення студентів до активних форм оплачуваної професійної діяльності;

— перенесення акценту на практичний аспект навчання, подолання академічної замкненості навчальних програм;

— впровадження технологій навчання, які радикально вивільнять час для самостійних занять студентів.

Загалом досягнення рівноваги між спонтанно-особистісними формами набуття життєвого досвіду та науково обґрунтованими напрямками навчальної прогностики може сприяти активній реалізації завдань особистісного самовизначення майбутніх фахівців для задоволення потреб соціокультурної практики в умовах сьогодення.

ДЖЕРЕЛА

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с. — (Серія «Альма-матер»).
2. Демір М.І. Упровадження герменевтичного підходу в навчально-виховний процес як педагогічна умова формування інтерпретаційної культури майбутнього вчителя музики [Електронний ресурс] / М.І. Демір // Народна освіта.— 2015. — № 3 (27). — Режим доступу : http://www.narodnaosvita.ua/page_page_id=3710.
3. Зязюн І.А. Інтеграційна функція культурної парадигми / І.А. Зязюн // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / редкол.: І.А. Зязюн, В.О. Радкевич, Н.М. Чепурна [та ін.]. — К.; Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2008. — Вип. V. — С. 3–13.
4. Комаровська О.А. Художній образ як вектор створення художньо-освітнього простору мистецького навчального закладу / О.А. Комаровська // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. — Вип. 9. — С. 210–215.
5. Коновець С.В. Теоретичні і методичні основи творчого розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С.В. Коновець ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. — К., 2012. — 472 с.
6. Леонтьев Д.А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д.А. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии (Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета). — 2005. — № 7. — С. 16–21.
7. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В.А. Моляко. — К. : Освіта України, 2007. — 388 с.
8. Олексюк О.М. Ціннісно-сміслова інтерпретація як творча самореалізація музиканта-виконавця / О.М. Олексюк // Виконавське музикознавство : наук. вісник Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського. — 2009. — Вип. 82.— С. 295–302.
9. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія / В.Ф. Орлов. — К. : Наукова думка, 2003. — 263 с.
10. Петровский А.В. Потребность быть личностью : фрагмент главы «Категория личности» / А.В. Петровский // Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. — М., 1998. — С. 246–255.
11. Рибалка В.В. Творчі засади розвитку особистості сучасної молоді / В.В. Рибалка // Креативна педагогіка. — Вінниця : Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, 2012. — Вип. 5. — С. 84–91.
12. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2003. — 512 с.
13. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б.М. Теплов // Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. — М., 1961. — С. 9–20.
14. Mednitsk S.A. The Assosiative Basis of the Tsreative Process / Mednitsk, Sarnoff // Psychologitsal Review, Vol. 69(3), May 1962, p. 220–232.
15. Rogers N. Creative Connection / N. Rogers. — Polo Alto Stsiense & Behavior Books, Ints., 1993.

REFERENCES

1. Bekh I.D. Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku [Personality in the Area of Spiritual Development]: navch. posibnyk / I.D. Bekh. — K. : Akademvydav, 2012. — 256 s. — (Seriiia “Alma-matir”).

2. *Demir M.I.* Uprovadzhenia hermenevtychnoho pidkhodu v navchalno-vykhovnyi protses yak pedahohichna umova formuvannia interpretatsiinoi kultury maibutnoho vchytelya muzyky [Introduction of Hermeneutical Approach to Educational Process as a Pedagogical Condition of Forming of the Interpretive Culture of Future Music Teachers]. [Elektronnyi resurs]. M.I. Demir // Narodna osvita. — 2015. — № 3 (27). — Rezhym dostupu: http://www.narodnaosvita.ua/page_page_id=3710
3. *Ziazun I.A.* Intehratsiina funktsiia kulturnoi paradyhmy [Integration Feature of the Cultural Paradigm]. Ivan Andriiovych Ziazun // Profesiino-khudozhnia osvita Ukrainy : zb. nauk. pr. / redkol. : I.A. Ziazun, V.O. Radkevych, N.M. Chepurna [ta in.]. — K. ; Cherkasy : Cherkaskyi TsNTEI, 2008. — Vyp. V. — S. 3–13.
4. *Komarovska O. A.* Khudozhnii obraz yak vektor stvorennia khudozhnio-osvitnoho prostoru mystetskoho navchalnoho zakladu [Artistic Image as a Vector of Creation of Artistic and Educational Environment of Art Educational Institutions]. O.A. Komarovska // Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka : zb. nauk. pr. — Kamianets-Podilskyi : Vydavets PP. Zvoleiko D.H., 2011. — Vyp. 9. — S. 210–215.
5. *Konovets S.V.* Teoretychni i metodychni osnovy tvorchoho rozvytku maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Basis of Creative Development of Future Teachers of Fine Art in Higher Education] : dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» / S.V. Konovets; NAPN Ukrainy, In-t ped. osvity i osvity doroslykh. — K. : 2012. — 472 s.
6. *Leontev D.A.* Dukhovnost, samorehuliatytsiia i tsennosti [Spirituality, Self-regulation and Values]. D.A. Leontiev // Gumanitarnyie problemy sovremennoi psikhologii [Humanitarian Problems of Modern Psychology] (Izvestiia Taganrogskogo gosudarstvennogo radiotekhnicheskogo universiteta). — 2005. — № 7. — S. 16–21.
7. *Moliako V.A.* Tvorcheskaia konstruktologii (prolegomeny) [Creative Constructopedia (Prolegomena)]. V.A. Moliako. — K. : Osvita Ukrainy, 2007. — 388 s.
8. *Oleksyuk O. M.* Tsinnisno-smyslova interpretatsiia yak tvorcha samorealizatsiia muzykanta-vykonavtsia [Value-semantic Interpretation as Creative Realization of Musician-Performer]. O.M. Oleksiuk // Vykonavske muzykoznavstvo : nauk. visnyk Nats. muz. akad. Ukrainy im. P.I. Chaikovskoho. — Vyp. 82. — 2009. — S. 295–302.
9. *Orlov V.F.* Profesiine stanovlennia maibutnikh vchyteliv mystetskykh dystsyplin: teoriia i tekhnolohiia [Professional Development of Future Teachers of Arts Disciplines: Theory and Technology]. V.F. Orlov. — K. : Naukova dumka, 2003. — 263s.
10. *Petrovskii A.V.* Potrebnost byt lichnostiu : fragment glavy “Kategoriia lichnosti” [Need to Be a Person : Abstract from the Chapter of the “Category of Personality”]. A.V. Petrovskiy // Osnovy teoreticheskoi psikhologii / A.V. Petrovskii, M.G. Yaroshevskii. — M., 1998. — S. 246–255.
11. *Rybalka V.V.* Tvorchii zasady rozvytku osobystosti suchasnoi molodi [Creative Principles for the Development of the Personality of Modern Youth]. V.V. Rybalka // Kreatyvna pedahohika. — Vinnytsia: Akademiia mizhnarodnoho spivrobotnytstva z kreatyvnoi pedahohiky, 2012. — Vyp. 5. — S. 84–91.
12. *Rubinshtein S.L.* Bytie i soznanie. Chelovek i mir [Being and Consciousness. Human and the World]. S.L. Rubinshtein. — SPb. : Piter, 2003. — 512 s.
13. *Teplov B.M.* Sposobnosti i odarennost [Abilities and Gift]. B.M. Teplov // Problemy individualnykh razlichii / B.M. Teplov. — M., 1961. — S. 9–20.
14. *Mednitsk S.A.* The Assosiative Basis of the Tsreative Process / Mednitsk, Sarnoff // Psychologitsal Review, Vol. 69(3), May 1962, p. 220–232.
15. *Rogers N.* Creative Connection / N. Rogers. — Polo Alto Stsiense & Behavior Books, Ints., 1993.